

Κείμενα Οικονομικής & Διεθνοπολιτικής Ανάλυσης
κ-ΟιΔΑ

2017-1

**Τα κοινά ως θεσμός διαχείρισης των κοινών
πόρων: η συμβολή της Έλινορ Όστρομ**

Πασχάλης Αρβανιτίδης

**Τμήμα Οικονομικών Επιστημών
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας**

Τα κοινά ως θεσμός διαχείρισης των κοινών πόρων: η συμβολή της Έλινορ Όστρομ*

Πασχάλης Αρβανιτίδης

**Τμήμα Οικονομικών Επιστημών
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας**

Σύμφωνα με την οικονομική επιστήμη οι κοινοί πόροι αναφέρονται σε μια ειδική κατηγορία αγαθών με δυο χαρακτηριστικά: πρώτον, είναι ανταγωνιστικοί στην κατανάλωση, που σημαίνει ότι η χρήση από κάποιον περιορίζει τη χρήση από άλλους, και δεύτερον, διακρίνονται από αδυναμία αποκλεισμού, που σημαίνει ότι είναι ιδιαίτερα δύσκολο (ή ιδιαίτερα δαπανηρό) να αποκλεισθεί κάποιος από τη χρήση τους. Αυτά τα χαρακτηριστικά επιτρέπουν στα άτομα να χρησιμοποιούν τον πόρο με όποιο τρόπο και σε όποιο βαθμό το επιθυμούν, χωρίς να είναι υποχρεωμένα να συμβάλλουν στη συντήρηση και την προστασία του. Ως αποτέλεσμα ο πόρος σταδιακά υποβαθμίζεται και καταρρέει. Παραδείγματα τέτοιων αγαθών αποτελούν οι φυσικοί πόροι, όπως τα δάση, ο ενάλιος πλούτος, τα υπόγεια ύδατα, κτλ., οι ανθρωπογενείς πόροι, όπως τα αρδευτικά συστήματα, τα δίκτυα υποδομών, το αστικό πράσινο, κτλ., αλλά και άυλοι ή ψηφιακοί πόροι, όπως το αστικό τοπίο, το ασύρματο δίκτυο (WiFi), ο κυβερνοχώρος, κτλ.

Κομβικός σταθμός στη σύγχρονη αντίληψη και ανάλυση του παραπάνω προβλήματος των κοινών πόρων αποτελεί η εργασία του Hardin (1968). Ο Hardin, χρησιμοποιώντας το χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός βοσκότοπου ανοιχτής πρόσβασης, υποστήριξε ότι ένας ορθολογικός βοσκός, ενεργώντας με βάση το ατομικό του όφελος, οδηγείται να προσθέτει ολόένα και περισσότερα ζώα σε έναν πόρο ο οποίος χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένη και περιορισμένη βοσκοϊκανότητα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο κάθε χρήστης επωμίζεται ένα μόνο μέρος από το κόστος της πράξης του (μείωση της βοσκοϊκανότητας) ενώ καρπώνεται όλο το όφελος (δηλ. τα προϊόντα από κάθε επιπλέον ζώο που προσθέτει). Ως αποτέλεσμα ο πόρος οδηγείται νομοτελειακά σε σταδιακή υποβάθμιση και τελικά στην καταστροφή, μια κατάσταση που ο Hardin ονόμασε «η τραγωδία των κοινών».

Η διαμόρφωση και απόδοση ξεκάθαρων και αξιόπιστων περιουσιακών δικαιωμάτων (property rights) στον πόρο αποτελεί σημαντικό βήμα για την επίλυση του προβλήματος με τη ρύθμιση της εν λόγω 'εξωτερικότητας'. Όπως υποδεικνύει το θεώρημα Coase (1960), όταν τα δικαιώματα είναι πλήρως καθορισμένα και τα κόστη συναλλαγής χαμηλά, επέρχεται αποτελεσματική κατανομή των πόρων (και άρα βέλτιστη χρήση) ανεξάρτητα από την κατανομή των δικαιωμάτων. Δηλαδή η διατήρηση και μακροβιότητα του πόρου είναι εφικτή σε όποιον και αν αποδοθούν τα περιουσιακά δικαιώματα, με την προϋπόθεση ότι θα ορισθούν με σαφήνεια και θα εφαρμοστούν με αξιόπιστο τρόπο, δηλ. με αξιόπιστες διαδικασίες αστυνόμευσης και επιβολής κυρώσεων στους παραβάτες. Το δεύτερο απαιτεί τη διαμόρφωση μιας δομής διαχείρισης ή διακυβέρνησης (Williamson 1985), ένα θεσμό με άλλα λόγια, που να ρυθμίζει, να ελέγχει και να επιβάλλει τα δικαιώματα αυτά σε κάθε ενδιαφερόμενο μέρος. Στο πλαίσιο αυτό, ο Hardin βλέπει δυο επιλογές: την ιδιωτικοποίηση του πόρου (ή λύση της αγοράς), δηλαδή την απόδοση των περιουσιακών δικαιωμάτων σε ιδιώτες, και την κρατικοποίηση του πόρου (ή λύση του κράτους), δηλαδή την απόδοση των περιουσιακών δικαιωμάτων στο κράτος, ξεκινώντας μια συζήτηση που ακόμα και σήμερα παραμένει ζωντανή στη βιβλιογραφία.

Σύμφωνα με τους θιασώτες της πρώτης επιλογής, η διαμόρφωση και απόδοση ατομικών περιουσιακών δικαιωμάτων αποτελεί την αποτελεσματικότερη λύση, καθώς επιτρέπει στον ιδιοκτήτη να αποκλείει μη εξουσιοδοτημένους χρήστες (free-riders), να περιορίζει τα κόστη και να καρπώνεται τα οφέλη (να εσωτερικεύει δηλαδή τις εξωτερικότητες που δημιουργούνται) και έτσι να φέρει τον πόρο στην βέλτιστή του χρήση. Από την άλλη πλευρά, οι υποστηρικτές της δεύτερης επιλογής ισχυρίζονται ότι δεν μπορεί να υπάρξει κοινωνικά δίκαιη χρήση του πόρου και αποφυγή της τραγωδίας χωρίς μια ισχυρή κεντρική δομή οργάνωσης, την οποία με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο μπορεί να προσφέρει μόνο το κράτος με τους μηχανισμούς του, και στο οποίο πρέπει να αποδοθούν όλες οι εξουσίες στον πόρο.

Εμπειρικές μελέτες περιπτώσεων από όλον τον κόσμο ωστόσο, διαπιστώνουν ότι τόσο υπό καθεστώς ιδιωτικής όσο και δημόσιας ιδιοκτησίας και διαχείρισης, η αποδοτικότητα συγκεκριμένων κοινών πόρων μπορεί να μειώνεται μακροπρόθεσμα και οι πόροι αυτοί να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα βιωσιμότητας. Αυτό σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην έλλειψη ενός ισχυρού θεσμικού πλαισίου και την ύπαρξη θεσμικών ατελειών σε κάποιες χώρες (π.χ. μη ξεκάθαρα και αξιόπιστα περιουσιακά δικαιώματα, χαλαροί μηχανισμοί αστυνόμευσης και χρονοβόρες διαδικασίες επιβολής, άκαμπτες και γραφειοκρατικές θεσμικές ρυθμίσεις, κλπ.), τα οποία καθιστούν δύσκολη την επιτυχή εφαρμογή των παραπάνω θεσμών διακυβέρνησης. Αλλά ακόμα και όταν οι λύσεις της ιδιωτικοποίησης και κρατικοποίησης βρίσκουν ικανοποιητική εφαρμογή, οι ερευνητές διαπιστώνουν ότι οι εν λόγω δομές

τείνουν να περιορίζουν τις δράσεις των πραγματικών χρηστών, να καταστρέφουν τις προσωπικές και κοινωνικές σχέσεις που χαρακτηρίζουν τις τοπικές κοινότητες ('κοινωνικό κεφάλαιο'), να δημιουργούν διαμάχες και συγκρούσεις και να ζημιώνουν μακροπρόθεσμα τόσο την τοπική όσο και ολόκληρη την κοινωνία στο σύνολό της.

Σε αυτό το πλαίσιο, η βραβευμένη με Νόμπελ Οικονομικών το 2009 για τη μελέτη της στα κοινά, Έλινορ Όστρομ, έρχεται να προτείνει μια άλλη οδό. Αυτή αφορά μια τρίτη δομή διακυβέρνησης, τα λεγόμενα κοινά, όπου τα περιουσιακά δικαιώματα αποδίδονται στην κοινότητα των χρηστών οι οποίοι μοιράζονται την εξουσία και την ευθύνη της συν-διαχείρισης, διαμορφώνοντας οι ίδιοι κανόνες πρόσβασης και χρήσης αλλά και μηχανισμούς ελέγχου και επιβολής των κανόνων αυτών (Όστρομ 1999). Παράγοντας κλειδί για την επιτυχία αυτών των θεσμών είναι η ποιότητα του 'κοινωνικού κεφαλαίου' και ο βαθμός εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών της κοινότητας, όπου οι χρήστες, σε ένα πλαίσιο συνεργασίας, αμοιβαιότητας και αλληλοεκτίμησης είναι ικανοί να ξεπεράσουν τα 'προβλήματα συλλογικής δράσης' και να διαμορφώσουν ρυθμίσεις (κανόνες, νόρμες, συμπεριφορές, κτλ.) που τους επιτρέπουν να διαχειριστούν αποτελεσματικά τον πόρο και να διασφαλίσουν την μακροβιότητα του (Ostrom 1998, Poteete κ.ά. 2010).

Αν και τα πετυχημένα κοινά φαίνεται να έχουν «τοπικό χρώμα», δηλ. το ποιες συγκεκριμένες ρυθμίσεις διαμορφώνονται και λειτουργούν καλύτερα εξαρτάται από τις τοπικές συνθήκες, τις ιδιαιτερότητες της περιοχής και τα κοινωνικο-πολιτισμικά χαρακτηριστικά της κοινότητας, κτλ., η σχετική βιβλιογραφία αναδεικνύει κάποια κοινά στοιχεία τα οποία συναντώνται στις περισσότερες περιπτώσεις τέτοιων δομών διακυβέρνησης. Αυτά μπορούν να ομαδοποιηθούν σε πέντε κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία αφορά χαρακτηριστικά του ίδιου του πόρου: για παράδειγμα, πόροι με σαφή όρια και μικρό μέγεθος είναι πολύ πιο εύκολα διαχειρίσιμοι. Η δεύτερη κατηγορία αφορά τους χρήστες: ομοιογενείς, μικρές κοινότητες χρηστών με εμπειρία αυτο-οργάνωσης, με ισχυρές κοινωνικές σχέσεις που βασίζονται στην εμπιστοσύνη, και κοινωνικές αξίες και ήθη που προάγουν τη συλλογική δράση και την αειφορία, φαίνεται να έχουν καλύτερα αποτελέσματα. Η τρίτη κατηγορία παραγόντων σχετίζεται με την εξάρτηση των χρηστών από τον πόρο: η άμεση απειλή εξάντλησης του πόρου και ο μεγάλος βαθμός εξάρτησης των χρηστών από αυτόν (τόσο η παρούσα όσο και οι μελλοντικές γενιές) συντελούν στην ορθή διαχείρισή του. Η τέταρτη κατηγορία αφορά τους κανόνες διακυβέρνησης (δηλ. τις θεσμικές ρυθμίσεις για τη διαχείριση του κοινού πόρου): απλοί και κατανοητοί κανόνες, οι οποίοι διαμορφώνονται τοπικά από τους ίδιους τους χρήστες, με εσωτερικές και χαμηλού κόστους διαδικασίες ελέγχου και κλιμακωτής επιβολής λειτουργούν καλύτερα. Η τελευταία ομάδα παραγόντων αφορά το εξωτερικό περιβάλλον:

ξεκάθαρο, απλό και υποστηρικτικό θεσμικό-νομικό πλαίσιο (με θεσμοθετημένες κυρώσεις) και στήριξη του εγχειρήματος από τις τοπικές αρχές συμβάλουν σε μια πετυχημένη διαχείριση των κοινών πόρων.

Ολοκληρώνοντας θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η λύση της αυτοδιαχείρισης και ο θεσμός των κοινών μπορούν, κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, να αποτελέσουν την ορθότερη και αποτελεσματικότερη επιλογή διαχείρισης των κοινών πόρων. Η διεθνή βιβλιογραφία παραθέτει μια σειρά από σύγχρονα αλλά και ιστορικά παραδείγματα (Αρβανιτίδης και Νασιώκα 2015, Όστρομ 1999), στα οποία αναδεικνύεται η ικανότητα και η δυνατότητα μιας κοινότητας ανθρώπων να ξεπεράσουν τα προβλήματα συλλογικής δράσης και να δημιουργήσουν αξιόπιστες και μακρόβιες δομές αυτό-οργάνωσης και αυτοδιαχείρισης των κοινών τους πόρων. Η εμπειρία, αυτή, μπορεί να αποτελέσει μια στέρεη βάση για σκέψη, συζήτηση, ανάλυση, και σχεδιασμό αντίστοιχων θεσμών, με βαθμό επιτυχίας που ξεπερνά τις απλουστευτικές πρακτικές της αγοράς και του κράτους.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αρβανιτίδης, Π. και Νασιώκα, Φ. (2015) Το Τσελιγκάτο: Ένας Θεσμός Επιτυχούς Αυτοδιαχείρισης Των Κοινών, *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 16(64): 39-55.
- Coase, R. (1960) The Problem of Social Cost, *Journal of Law and Economics*, 3(1): 1–44.
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science*, 162(3859): 1243-1248.
- Όστρομ, Ε. (1999) *Η Διαχείριση των Κοινών Πόρων*, Αθήνα: Καστανιώτης
- Ostrom, E. (1998) A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action: Presidential Address, American Political Science Association, 1997. *American Political Science Review*, 92(1): 1-22.
- Poteete A., Janssen M. και Ostrom E. (2010) *Working Together: Collective Action, the Commons, and Multiple Methods in Practice*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Williamson, O. E. (1985) *The Economic Institutions of Capitalism*, New York: Free Press

* Το παρόν κείμενο δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «πρωΤΑση», Τόμος 2 , Τεύχος 11, του Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου 2017.